

The Economic Policies of the Democratic Party and Their Effects on Adana

Glten Madendađ¹

Abstract

When the Democratic Party (DP), founded in 1946, came to power, it started to purvey the liberal values it had embedded in its foundational principals within the field of economy. DP's conception of liberalism did not disregard the role of the state within the economy and for this very reason it foresaw the state as the supporter of several sectors, agriculture and industry most significantly, where the private sector ran low.

Coming to power in 1950 the DP became the chief architect of a firm rise within Adana's agricultural and industrial sectors due to the economic policies it sought after. The factories that were opened, the machines that were used in agriculture, the watering, the taxation and the credit. All these changes which took place in that period gave a considerable rise to the amount of production on the one hand and on the other changed the socio-economic infrastructure of Adana from head to toe.

This study, by way of using local newspaper articles and studies of history belonging to that specific period, aims at portraying DP's policies on Adana and the effects those policies had on the people living there. The claim of this present paper is that the idiosyncratic liberal policies of the DP made certain structural and technological changes within industrial and agricultural sectors and that these changes transformed he socio-economic and the demographic structure of the city in a considerable way.

Keywords: DemocraticParty, Economy, Adana, Agriculture, Industry

¹ Sakarya Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, doktora đrencisi, Sakarya, Türkiye. gultenmadendag@gmail.com.

Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikalarının Adana'ya Etkileri

Öz

1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP), kuruluş felsefesinde yer alan liberal değerleri, iktidara gelmesiyle ekonomik alanda da uygulamaya koymuştur. DP'nin liberalizm anlayışı, devletin ekonomideki rolünü dışlamadığı için özellikle tarım ve sanayi alanlarında özel sektörün zayıf kaldığı yerlerde devlet desteğini öngörüyordu.

1950 yılında iktidara gelen DP, uyguladığı ekonomi politikasıyla Adana'da tarım ve sanayi sektöründe güçlü bir hareketlenmenin mimarı olmuştur. Bu dönemde açılan fabrikalar, tarımda kullanılan makineler, sulama, vergilendirme, kredi gibi konularda hayata geçirilen uygulamalar bir yandan üretimi artırırken bir yandan da Adana'nın sosyo-ekonomik yapısını değiştirmiştir.

Bu çalışmada, ilgili döneme ilişkin yapılan sözlü tarih çalışması ve yerel basın kaynaklarından yararlanılarak DP'nin Adana'da uyguladığı politikalara ve bu politikaların Adana halkı üzerinde bıraktığı etkilere yer verilecektir. Bildirinin iddiası DP'nin kendine özgü liberal politikalarının Adana özelinde tarım ve sanayi sektöründe yapısal ve teknolojik değişimler yarattığı bunun da kentin sosyo-ekonomik ve demografik yapısını değiştirdiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ekonomi, Adana, Tarım, Sanayi

1. Giriş

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti (DP), 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle devrilene kadar 10 yıl boyunca Türkiye’de siyasî, ekonomik ve sosyal anlamda önemli değişimlere imza atmıştır.

DP’nin, kendisinden önce iktidarda bulunan CHP’ye yönelik eleştirisinin hedefinde devletçilik politikası bulunuyordu. Nitekim iktidarı devrıldıktan sonra DP, iktisadî alanda devletçiliği reddetmeyen; ancak özel teşebbüsü destekleyen politik bir tutum takındı. Bu politik tutum ekseninde 1954’e kadar tarıma, 1955-1960 arası dönemde ise sanayileşmeye ağırlık verildi.

DP, nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı bir ülkede millî ekonominin ziraat olduğunu düşünmüş ve kalkınma planında önceliği ziraate vermişti. 1946 parti programında DP, üretimi artırmak için mücadele edileceğini, çiftçiyi bugünden daha çok kazanır hale getirmek için çiftçinin ihtiyacı olan alet, makine, tohum, ilaç, teknik bilgi gibi konulara önem verileceğini, zirai kredilerin artırılacağını belirtmişti (DP programı, 1946: 19). Nitekim iktidar döneminde DP, Amerika’dan gelen dış yardımların da etkisiyle bu programı devreye sokarak tarım sektöründe bir dönüşüm başlatmıştır. Bu sırada belirli ürünlerin üretiminde hükümetin fiyat desteği sağlaması, çiftçilere verilen kredi desteğinin artması, daha iyi ulaşım olanakları doğrultusunda ürünlerin dış pazara sunulması, tohumların geliştirilmesi, daha fazla gübre kullanımı, tarımsal alanlara ilişkin sulama ve drenaj işlerinin organize edilmesi ve tarımda mekanizasyon sürecine girilmesi gibi adımlar atılmıştır (Aktan, 1957: 275). Böylece ülkede bulunan traktör sayısı on misli artmış ve yukarıda sayılan etkenlerin sonucu olarak köylere yüklü miktarda paralar akmaya başlamıştır (Eroğul, 2003: 142).

1954 itibariyle beklenen dış yardımın gelmemesi ve kötü hava koşulları zirai gelirleri % 10 düşürmüş, devletçi kontrol tedbirleri daha da artmıştı. Devletin ithalat üzerinde kısıtlayıcı tedbirlere başvurması iç pazar için üretim yapan sanayi kesimini güçlendirmişti. Nüfus artışı, kentleşme, kırsal kesimin pazara açılması gibi etkenler 1954’den sonra sanayileşmeyi kârlı hale getirmişti (Şener, 2005: 146). Bu doğrultuda DP, yeni kurulan ve kurulması tasarlanan sanayi işletmelerine özel teşebbüsün katılımını sağladı; ancak 1955 yılı başında bu ekonomi politikaları geri tepmeye başladı. Sanayi yatırım oranlarının artmasıyla düşük üretim arasındaki fark enflasyonu ve bunun sonucunda hayat pahalılığını beraberinde getirdi. 1957 seçimlerine yansiyacak olan bu durum hem parti içinde hem ülke içinde DP’ye yönelik memnuniyetsizliği artıracaktı (Karpat, 1957: 437).

DP’nin ekonomi politikalarının en çok yansıdığı şehirlerden biri, tarım ve sanayi sektörüne coğrafi olarak uygunluğu nedeniyle Adana olmuştur. DP’nin ekonomi politikaları şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını 1950’li yıllarda değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde söz konusu etkinin izlerini şehrin fiziki görünümünden halkın gündelik yaşamına kadar çeşitli katmanlarda ve boyutlarda görmek mümkündür. Bu çalışmada DP’nin ekonomi politikaları ekseninde Adana’da tarım ve sanayi sektörünü ön plana çıkaran faaliyetler ve bu faaliyetlerin şehrin sınıfsal ve mekânsal yapısına yansımaları ele alınacaktır.

2. Tarımda Yaşanan Gelişmeler

a. Tarımda Makineleşme

Adana ovası tablaya benzeyen yüzeyiyle derin, taşsız çoğunlukla bereketli killi topraklara sahiptir. Köyler, deniz seviyesinden sadece birkaç metre yukardadır. Köylerin çevresinde ara sıra küçük höyükler yükselir ancak bu höyükler ovanın yalnızca küçük bir bölümünü işgal eder (Hiltner, 1960: 617). Bu anlamda Adana ovaları, tarım için oldukça elverişli koşullara sahiptir. Bu koşullara mekanizasyon sürecinin eklenmesi ovayı daha verimli hale getirmiştir. Türkiye’de tarımda mekanizasyon süreci ilk olarak nispeten büyük çiftliklere sahip olan ve ticari tarım yapan Ege ve Çukurova’da görülmeye başlandı. Zira bu yeni metodun uygulanması için bu bölgelerin ekonomik durumu ve alım gücü uygundu (Aktan, 1957: 276). Türkiye’de 1944 yılında totalde 1000’den daha az traktör bulunurken, bu tarihten 6 yıl sonra 1950’de bu sayı yalnızca Çukurova’da iki katına ulaşmıştır. Harman makineleri, pulluklar, biçme makineleri ve diskler de aynı dönemde artmıştır (Hiltner, 1960: 623). 1948’den 1952’ye kadar Türkiye’ye 6.500 traktör girmiş, bunlardan 1.200 ila 1.500 arası Çukurova’ya gelmiştir. 1952 yılında Çukurova’da 3.720 makine bulunmaktaydı. Bu sayı 1948-1952 yılları arasında Çukurova’da makineleşmenin % 460 oranında arttığını göstermektedir (Robinson, 1952: 451).

Marshall yardımları kapsamında Adana’ya gönderilen tarım makineleri sayesinde çiftçi ve köylü hem zamandan ve iş gücünden tasarruf etmiş, hem detopraktan aldıkları ürün çoğalmıştır. Özellikle pamuk ve hububat ürünlerinin üretimi makineleşmeyle birlikte hızlı bir artış göstermiştir. Tarımda görülen makine sayısındaki artış bir tarım devrimi olarak değerlendirilmiş (Orhan Kemal, 2009: 263) ve bu devrim toprağın verimine dair büyük umutlar doğurmuştur; ancak bu “dinamik tarım devrimi” her kesime aynı şekilde fayda sağlamamıştır. Söz konusu “kalkınma hamlesi” üst sınıfları daha da zenginleştirirken alt sınıfları yoksullaştırmıştır. DP hükümetleri, tarım politikası olarak orta ve büyük çiftçilerin yararına bir kredi ve fiyat politikası geliştirirken köylü nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan küçük çiftçiler ve küçük esnaf için bir politika üretmemiştir (Eroğul, 2003: 146).

Tarımin makineleşmesiyle beraber toprak mülkiyetinde, toprağı işletme yöntemlerinde ve tarımsal ilişkilerde önemli değişiklikler olmuştur. Büyük toprak mülkiyeti, küçük çiftlikler aleyhine devamlı olarak artmış, tarım emekçileri ve geçimlik tarım yapan ortakçılar ve yarıcılar zor durumda kalmışlardır. Uygulanan tarım siyaseti büyük toprak sahiplerinin yaşam şartlarını iyileştirirken topraksız köylünün yaşam düzeyini ise düşürmüştür. Oysa ekonomik durumları bozulan köylüler bu sırada toprak darlığının giderilmesini, tarım usulleri ve teknik şartların düzeltilmesini talep etmekteydi (Karpaz, 2015: 189,191; Hiltner, 1960: 622).

Makineleşmeden önce topraklarını köylü halka işleten büyük toprak sahiplerinin makineli tarım dönemiyle birlikte köylülerin kol kuvvetine duydukları ihtiyaç da oldukça azalmıştır. Bütün bu etkenler en çok Çukurova’ya yansımıştır. Zira bu dönemde kilometrekare başına 24 kişiyle Çukurova’nın nüfus yoğunluğu ülke ortalamasının üzerindeydi (Robinson, 1952: 451,462). Toprağı olmayan köylü için olumsuz sonuçlar doğuran makineli tarım döneminin topraksız köylülerin yaşamındaki etkisi Yaşar Kemal’in “Çukurova’da Traktör Oburluğu” başlıklı yazısında görülmektedir:

Artık tamamen halimiz müşküle sardı. Yapacak hiçbir iş kalmadı. Bundan sonra Çukurova’da topraksız insan yaşayamaz. Her işi makine yapıyor. Bize traktör sürücülüğü bile düşmüyor. Çünkü herkes kendi traktörünü kendisi sürüyor. Bu böyle giderse çoluk çocuk hep

aç öleceğiz. Huğlarımız gün geçtikçe yıkılıyor. Yaptıramıyoruz. Gün geçtikçe evsiz de kalacağız (Akt. Özer, 2013: 203).

Tarımda makineleşme, tarımsal ürünlerin artmasında etkili olmuş; ancak makinelerin yedek parçalarını bulma konusunda karşılaşılan güçlükler, makineleri kullanacak olanların bilgi ve deneyim yetersizliği, makineleri tamir edecek ehliyetli ustaların bulunmayışı gibi faktörler çiftçi/köylü nezdinde bu araçların cazibesine gölge düşürmüştür. Makinelere anlayan insan sayısındaki yetersizlik, uzun ömürlü kullanılmaları için gereken bakım ve yağlamaların yapılmaması makinelerin sürekli bozulmasına neden olmaktadır. Söz konusu dönemde yapılan bir araştırmaya göre her üç çiftçiden biri makinelerin bozulmasından şikâyetçidir. Bu bozulmalar nedeniyle yılda ortalama 19 gün işler durmuştur (Aktan, 1957: 279).

Bu dönemde Adana tarım sektöründe yaklaşık 30 çeşit traktör bulunmaktadır. Amerika'dan ve Avrupa'dan gelen bu traktörlerin servis işlerinin ve yedek parçalarının ayarlanması mümkün olmayınca şehrin bir "makine mezarlığı"na dönüşeceği endişesi hasıl olmuş ve endişeden dolayı çiftçiler hükümetten yedek parça talep etmeye başlamışlardır:

Çukurova'da makineli ziraat inkişaf safhasındadır. Marşal yardım planı zirai yardım kredisine göre verilen ziraat makineleri, bölgemizin her köyüne kadar girmiştir. İşin güzel tarafı bu makineleri çiftçi ve köylülerimiz küçük bir stajdan sonra kendileri kullanmaktadır. Yalnız, Çukurova çiftçilerini bu vesile ile düşündüren bir nokta vardır ki, o da Marşal yardım kredisinden gelen makinelerin yedek aksamı meselesidir. Çiftçilerimiz, birkaç yıl sonra bir makine mezarlığı meydana gelmemesi için, hükümetten şimdilik bol miktarda yedek aksam buldurmasını istemektedir (Seyhan, 1950).

Zirai araçların çeşit olarak fazla olması, Tarım Bakanlığı'nın firmaları kontrol etmek ve onları servis ve yedek parça işlerinde görevlendirmek imkânını ortadan kaldırmıştır (Oral, 1952) Bu denetimsizlik makine tamirinden anlamadığı halde tamirhane açan ancak makineleri daha da bozan sözde ustaların türemesine neden olmuştur:

Memlekete giren muhtelif cins traktörler, ehliyetsiz eller, ustalar ve yedek parçasızlık yüzünden kısa bir zaman sonra çürüğe çıkıyor. Şehrin her köşe bucağında bir baraka altına giren, eline bir tornavida alan tamirhane sahibi ve usta geçinmektedir. Bunların eline düşen zavallı köylü, artık makinesine, traktörüne veda etmekte yedek parça da bulamamaktadır (Yeni Adana, 1952).

Bu dönemde traktörler için gereken yedek parçaların noksanlığı ihtiyaç duyulan parçaların karaborsaya düşmesine, bu da çiftçinin yedek parçalara fahiş fiyatlarla ulaşmasına neden olmuştur (Bugün, 1956). Adana'da bir çiftçi ile yapılan röportajda ifade edilenler makine ve yedek parça hususunda yaşanan zorlukları açıklamaktadır:

Tabiatla mücadeleden galip çıksak, iklim şartlarını tamamen lehimize çevirsek, beşeri ve maddi mücadelelerde yenilmeye mahkûm oluyoruz. Bir bakıyoruz ki, kurt var, yenmeye çalışıyor, bin bir güçlük ile ilaç ve makine buluyoruz. Makine arıza yapıyor, parçasını daha çok güçle elde edebiliyoruz. Onu da hallettik farz edelim, makineyi çalıştıracak akaryakıtı bulamıyoruz. Doğrusu çok ağır şartlar altında topraktan mahsul almaya çalışıyoruz (Yeni Adana, 1958).

Zirai araçlarla birlikte ortaya çıkan bu sorunlar DP'nin sorumluluk alanına itilerek makineli tarım politikasının yetersizliği olarak görülmüştür. Böyle bir soruna rağmen particilerin: “memleket ziraatını kalkındırıyoruz, binlerce traktör getirdik, çiftçi motorize hale geldi” diyerek ön plana çıkmasına karşı tepki gösterilmiştir (Yeni Adana, 1952). Nitekim makinelerin bakım ve yedek parçasına dair sorunlar iktidarın ziraat politikasındaki öngörü yetersizliğinin bir sonucuydu:

(...) yalnız makineli ziraat konusunda bugünkü iktidarın çok ölçsüz ve çok liberal hareket ettiğini ve bugün bu hatanın zararları ile karşılaşılacak tehlikesinde bulunduğumuzu ifade etmeliyiz. Çünkü makine ithalinde hiçbir kıstas nazarı dikkate alınmamıştır. Bu yüzden yurdumuza belki elli çeşit makine girmiştir. Yedek parçaları ve tamir atölyeleri üzerinde durulmamıştır. Firmalar hiçbir kayda tabi tutulmamıştır. Firmalar yalnız satış düşüncesiyle hareket etmişlerdir (Oral, 1953).

b. Pamuk Üretimi

Özellikle Çukurova'da yetişen ve Marshall yardımlarıyla üretimi artan pamuk, döviz getirici özelliğiyle Çukurova'yı Türkiye'nin hatta Orta Doğu'nun en önemli üretim merkezi haline getirdi (Robinson, 1952: 451). DP dönemi Adana'da pamuk üretimi diğer tarımsal ürünlerde de görüleceği gibi, gerek sulama koşullarının iyileştirilmesi, gerekse tarımda makineleşmeye geçilmesiyle ikinci “altın çağını” yaşamıştır (Hiltner, 1960: 622).

1950'de İngiltere, Adana'dan 800 ton pamuk almış, Almanya Adana akalasına 202-203 kuruş civarında ücret ödemiştir (Yeni Adana, 1950). Aynı yıl Fransa, İtalya ve Japonya gibi ülkeler de bölgeden pamuk talep etmiş, 70 bin olan rekoltenin 50 bin tonunun ihraç edilmesi planlanmıştır (Yeni Adana, 1950). 1951 Eylül ayında yapılan tahminlere göre, Adana'da 250.500 hektar arazi ekilmiş ve 241.498 balya pamuk üretilmiştir. Bunun 14.000 balyası yerli ve geri kalanı akala pamuğudur. İçel ve Hatay dâhil edildiğinde Çukurova bölgesinde 1951'de üretilen pamuğun toplamı 368.188 balyaya ulaşmıştır. 1950 ile kıyaslandığında 1951'de 29.133 balya fazla üretim yapıldığı anlaşılmaktadır (Vatan, 1953).

Pamuk fiyatları yükselince -1951'de 750 kuruşa kadar yükselmiştir- toprakla uğraşan kesim başka bir ürün ekip biçmek yerine pamuk ekmeyi yeğlemiştir (Akşam, 1951). Hububat ekenler de pamuk ekmeyi tercih ettikleri için, aynı yıl Adana'da hububat yetersiz kalmıştır. Adana Ticaret Odasının tahminlerine göre Adana'da 1949-1950 yıllarında 114.726 ton buğday üretilmesine karşın 1950-1951'de ancak 49.721 ton buğday alınmıştır. Merkez kazanın buğday üretim miktarları 1950'de 19.056 iken 1951'de 8.893 tona düşmüştür (Vatan, 1953). Dolayısıyla bahsedilen yıllarda Çukurova'da hububat geri plana itilirken bol miktarda pamuk ekilmiştir.

1952'de pamuk fiyatlarının düşmekte olması üreticiyi kaygılandırmış ve bunun için hükümetin harekete geçmesini beklemişlerdir. Hükümetin planı ise pamuk fiyatlarında dünya standartlarına uygun davranıp dünya fiyatları aşağısında pamuk sattırmamaktı; çünkü pamuk fiyatları düşerse mensucat ucuzlayacak ve üretici vatandaşın hayat kalitesi düşecekti (TBMM, 1952: 355). Bu politikaya rağmen 1953'te de elde edilen pamuk mahsulü tahminlerden daha az olmuş, fiyatlar düşmeye başlamıştır. Bu durumun temel nedeni hükümetin pamuk politikası

ve pamuğa musallat olan pembe kurtların yarattığı tahribattır. Çiftçi Derneği Başkanı İzzettin Özgiray'ın açıklamasına göre; her sene dönüm başına ortalama 60 kilo kütlü alındığı halde bu yılda ortalama 40 kilo kütlü üretilmiş, fiyatlar da düşmeye başlamıştır. Hükümetin pamuk üreticilerinin dünya piyasalarına uyması gerektiğini söylemesine rağmen geçerli bir pamuk politikasının olmaması ve makine, yedek parça ve akaryakıt sorunu/pahalılığı gibi nedenlerle çiftçinin piyasa koşullarına ayak uydurmasını zorlaştırmıştır. Pamuk fiyatlarının maliyet masraflarını karşılayacak durumda olmaması pamuk çiftçisinin bu yıllarda temel sorunu haline gelmiş, bu şartlar altında çiftçinin dünya piyasalarına ayak uydurması söz konusu olamamıştır.

1954'te şehrin pamuk, mensucat, nebati yağ ve küspe piyasasında yeniden bir hareketlilik yaşanmıştır. Dışarıya pamuklu dokumanın ithaline izin verilmiş ve bu hususta bazı kolaylıkların sağlanmış olması piyasayı canlandırmıştır. 1954, hem hububat hem de pamuk için "Çukurova'nın en bereketli senesi" olarak kabul edilmiştir (Demokrat, 1954). Ancak bir süre sonra Menderes döneminin genel ekonomik sıkıntıları pamuğa da yansımıştır. 1950-1954 yılları arasında yaşanan refah dönemi 1954 sonrası yerini ekonomik sorunlara bırakmış, bu sorunlar Adana çiftçisinin şikâyetlerine neden olmuştur. İlaçlama, gübreleme ve sulama işlerindeki pahalılık çiftçiler ve köşe yazarları tarafından dile getirilmiş, bu pahalılığın pamuk piyasasına etkisi ifade edilmiştir. Bununla birlikte 1954'te yaşanan büyük kuraklık tarımsal üretimde ciddi bir düşüşe neden olurken Kore Savaşı'nın sona ermesi de dış ticaret koşullarını Türkiye aleyhine çevirmiştir. Buna rağmen DP, iddialı bir kalkınma programı sürdürmeye çalışmış; ancak başarılı olamamıştır. ABD'den maddi yardım talep etmiş, alamayınca kısa vadeli borçlanmaya başvurmuştur. Dış borçlanma sınırı ulaşınca enflasyon artışı meydana gelmiş bu nedenle belli toplumsal kesimler örtük olarak vergilendirilmiştir (Özcan, 2015: 41).

İklimsel sorunlar ve enflasyonist politika, 1956 itibariyle pamuk fiyatlarının ucuzlamasına neden olmuştur. 1956'da, tüccarın ve üreticinin elindeki pamuğu satamamış olması bölgenin ticaret ve ekonomik durumuna darbe vurmuştur. Bir süre hükümetin ihracata dair politikasındaki belirsizlikler, çiftçiyi ve sanayicileri zor durumda bırakmıştır (Yeni Adana, 1956). 1956'nın sıkıntılı geçmesinin nedenleri; makine parçalarına zam gelmesi, maliyet masraflarının yükselmesi buna rağmen pamuk fiyatlarının değişmemesiydi. Pamuk fiyatları değişmeyince üretici borçlarını ödeyemez hale gelmiş ve yüksek faizden etkilenmiştir. Pamuk fiyatları aynı kalırken kaput bezi ve buna benzer mamulatin yükselmesi pamuk üreticilerinin zarar etmesine neden olmuştur (Batumlu, 1956). Pamuk fiyatlarındaki bu düşüş Faik Suad tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Hayatını ve kaderini pamuk mahsulüne bağlamış olan Adanalı, bunca emek ve masrafla istihsal ettiği beyaz elmasının, ıspanak veya bakla seviyesine düşen değeri karşısında elbette müteessirdir. Bir kilo pamuk bugün, bir kilo ıspanak veya bir kilo bakla fiyatına satılıyor. İktisadi düzensizliğin ve perişanlığın en ağır darbesi Adanalı çiftçinin beline indirilmiştir (Suad, 1956).

1956-1960 yılları arasında Adana'da 251.000 hektar alanda pamuk üretimi yapılmaktaydı. Bu, Çukurova genelinde 355.000, Türkiye genelinde ise 627.000 hektar olarak kaydedilmiştir. Sadece Adana'nın ürettiği pamuk miktarı 48,4 bin tonu bulmuştur.

Aynı yıl bu rakam Çukurova’da 72 bin ton, Türkiye genelinde ise 170 bin ton olarak resmî rakamlara yansımıştır. Çukurova’nın pamuk üretimindeki payı %42,3, Adana’nın ise %28,5’i bulmuştur (Yurtsever, 2013: 213). Bu istatistiki bilgilerden anlaşıldığı üzere ele alınan dönemde Adana, Türkiye genelinde pamuk üretiminde önemli bir paya sahipti. Fakat bu yoğun üretime rağmen pamuk fiyatlarına dair hükümetin aldığı önlemlerin yetersiz kalmış olması ve genel anlamda bir pamuk politikasının olmaması piyasada çeşitli sorunlar doğurmuştur. 1957’de yapılan Teknik Ziraat Kongresi’nde çiftçiler; lastik yokluğundan, gübre sıkıntısından ve ziraat bankasının verdiği kredilerin yetersizliğinden şikâyetçi olmuşlardır (Yeni Adana, 1957). 1957, hem mevsim koşulları hem de pamuk ücretlerinde belirsizliklerden ötürü sıkıntılı geçmiştir. Basına yansıdığına göre: “57 pamuk ekim ve bakım masrafları geçen seneye göre çok artmıştır. İşçi ücretleri, malzeme fiyatları, akaryakıt masrafları, memleketin umumi iktisadi ahengine uyarak artmıştır” (Tekli, 1957).

Çiftçinin ve pamuğun en karanlık zamanları ise 1958’de yaşanmıştır. Bankalar kredileri hemen hemen kesmiş, Çukobirlik aldığı pamuğun bedelini ödeyememiştir. DP’nin para bolluğunu ortadan kaldırmak için krediler üzerinden aldığı tedbirlerin üreticiyi, çiftçi ve tüccarı “altından kalkılması belalı bir derdin içine sürükleyeceği” öngörülmüş, bu politikanın sonucu “yüzlerce milyon değerindeki millî servetin değerlendirilememiş bir zavallılık içinde ambarlarda, depolarda yattığı” ifade edilerek, basın yoluyla hükümete tedbir çağrısı yapılmıştır (Güven, 1958a). DP’nin ilk etapta iktisadi alanda uyguladığı gevşek politikaların yerine bu kez de sıkı tedbirlere başvurusu ayrı bir eleştiri konusu olmuştur:

Bir zamanlar oluklardan akıtılır gibi, her isteyene krediler açılmış, paralar verilmişti. Bu hesapsız cömertliğin memleket ekonomisinde açtığı derin yarayı nihayet görebilen hükümet, bu hesapsızlığa öyle bir fren koydu ki, bu defa da krediler, piyasalardaki para kaskatı kesildi (Güven, 1958b).

1959’da da tüccarın ve fabrikatörlerin para darlığı çektiği görülmüştür. Fiyatların yüksek oluşu karşısında satışlar hemen hemen durmuş, malzeme fiyatları da çok yükselince paranın satın alma gücü o nispette azalmıştır (Yeni Adana, 1959). Krizle başa çıkamayan müesseseler işçi çıkarmaya başlamış, işçilere tazminat ödememek içinse disiplin cezaları gibi çeşitli gerekçeler ileri sürerek işçilerin işine son vermişlerdir (Yeni Adana, 1959). Dolayısıyla dönemin ekonomi politikalarındaki istikrarsızlık işsizliği artırmış, olumsuz koşullar ilk olarak çalışan kesimi vurmuştur. Mevcut ekonomi politikalarının neden olduğu pahalılığın bir sonucu olarak çiftçi ve köylünün durumunun vehameti Türk Sözü gazetesinde şöyle dile getirilmiştir:

Bütün yıl, bin bir emek ve meşakkatle, 50 derece güneş altında çalışarak meydana getirdiği pamuğunu, dünya fiyatına satın alacak bir yer bulamıyor, serbest piyasada alıcı çıkarsa, onlar da dünya pamuk fiyatının çok altında (kütüye 210 yerine 140 kuruş veriliyor) bir teklif yapıyorlar(...). Çukurova çiftçisi pamuğunu dünya fiyatına satmak için kıvranıyor, onun beklemeye taakatı yoktur. Banka ve şahıslara olan borcunun ödeme vadeleri gelmiştir. Çalıştırdığı işçiler ücretlerini istemektedirler. Devam eden işletmeciliğinin masraflarını karşılamak için paraya ihtiyacı vardır (Tekeli, 1959b).

3. Sanayide Yaşanan Gelişmeler

1950’li yıllarda ülkede sulu tarıma ve makineli ziraata geçilmesiyle tarım sektöründe başlayan hızlı büyüme, tarıma bağlı sanayi faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Çukurova bölgesindeki endüstriyel faaliyetlerin % 50’sini oluşturan büyük ölçekli tekstil tesisleri bu dönemde kurulmuştur (Adana Sanayi Odası, 1995: 77).

1950’lerde sanayideki hareketlilik tarımdaki gelişmelerle yakından ilgiliydi. Adana’daki çiftçiler yatırımlarını yalnızca tarımla sınırlandırmayıp şehir merkezlerine önemli miktarda sermaye yatırdılar. Adana ve Tarsus’ta bu dönemde inşa edilen yeni yerleşim yerlerinin çoğu çiftçilerin parası ile finanse edildi. Çiftçilerin çoğu şehir tüccarı haline geldiler. Diğerleri de sermayelerinin önemli bir kısmını pamuk fabrikası (çırçır fabrikası), küçük tekstil fabrikası ve tahıl imalathanelerine yatırdılar (Hiltner, 1960: 625). Bu dönemde tarımsal ürünlerden bilhassa pamuk üretiminden elde edilen gelirlerin hükümet politikalarının da etkisiyle sanayiye aktarımı ve yaşanan gelişmeleri Sakıp Sabancı anılarında şöyle dile getirmiştir:

İşte bu dönemde toprak edinen, yeni toprak sahipleri, tarım kesiminde verim artışına sebep olan birçok imkândan da yararlanma şansına kavuştular. Önce, Marshall Yardımı çerçevesinde, Amerika’dan traktör ve diğer tarım makineleri geldi. Arkadan Seyhan Barajı inşa edilerek, Adana ovasında su düzeni kontrol altına alındı. Sulu tarım başladı. Kaliteli tohum, tarım ilaçlama teknikleri öğrenildi. Aynı topraklardan daha çok ürün alınmaya başlandı. Bu yoldan sermayelerini arttıranlar da sanayi yatırımlarına yöneldiler (Sabancı, 1958: 31).

Adana Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı olduğu dönemde Ömer Başeğmez de, Zafer gazetesine verdiği demeçte DP sayesinde şehirde yaşanan sanayileşme sürecinden şöyle bahsetmiştir:

Demokrat Parti’nin aldığı müspet kararların bir neticesi olarak, Adana’ımızda da zirai ve ticari mevzular yanında sınaî sahada büyük ve süratli inkişaf kaydedilmiştir. Bilhassa zirai hammaddelerin mamul madde haline getirilmesi için yapılan yatırımların bir neticesi olarak, pamuklu sanayii, dahili istihlakı karşılayacak bir seviyeye yükselmiştir. Halen inşa halinde bulunan üç basma fabrikası, pamuk sanayii mevzuunu da müttekâmil bir seviyeye çıkarmış olacaktır (...) (Demokrat, 1955).

Ömer Başeğmez’in yorumunu dönemde Adana’da Paktaş Pamuk ve Ticaret A.Ş. , Paksoy Ticaret ve Sanayi A.Ş., Güney Sanayi, Bossa, Akdeniz Nebati Yağ Sanayisi ve Akdeniz Mensucat fabrikalarının kurulmuş olmasıyla ilişkiliydi. Bu işletmeler özel sektörün Türkiye çapında tekstil sanayisine öncülük etmesine yol açmıştır (koor. Özcanlı, 2008: 158). 1950’li yıllarda Pamuklu mensucat sanayi mevzuunda “çırçır, yağ, iplik ve basma kolları dahil olmak üzere hususi teşebbüs tarafından yapılan yatırımlar son bir buçuk yıl içinde takriben 200 milyon liranın üstüne çıkmıştır” (Demokrat, 1955).

Sanayi ve İş Yerleri sayımına göre 1960’ların ilk yarısında Adana’da faaliyet gösteren 85 büyük iş yerinin 43’ü 1950-1959 yılları arasında kurulmuştur. Bu fabrikaların büyük çoğunluğu pamuklu dokuma sektörüne yönelik olmakla birlikte diğer sektörlerle hizmet eden fabrikaların kuruluşu da bu tarih aralığında başlamıştır (Özdoğru ve Erman, 2011: 72).

1956'da 7.900 kişi, 1963'te ise 4.144'ü kadın olmak üzere 13. 325 kişi bu tesislerde istihdam edilmiştir (Akt. Keser, 2008: 99). Dönemin tanığı Nadirler'in bu döneme ilişkin yorumu şehirdeki sanayileşme sürecini özetlemektedir:

Adana'ya 6 yılda 8 fabrika kazandırılmıştır. Üretim, istihdam, katma değer bakımından küçümsenemeyecek bir kalkınma hamlesidir. Bu fabrikalar tarıma da doping etkisi yapmış, tarım alanları bilhassa pamuk ekim sahaları genişlemiş ve geliştirilmiştir. Bu dönemde Adana zengin sanayicilerin ve çiftçilerin kenti olmuştur (Nadirler, 2008: 50).

4. Seyhan Barajı'nın Açılması

DP'nin kendisinden önceki CHP hükümetlerine ilişkin yaptığı muhalefetlerden biri de sudan gerek enerji kullanımında gerekse sulama maksadıyla yeterince yararlanılmadığına ilişkindi. Bu bakından DP iktidarı yarım kalmış sulama ve su taşkınlarını önleyecek tesisleri bir an evvel yapmayı, enerji üretilebilecek suların istifade etmeyi programına almıştı (Özer, 2013: 246). Bu program doğrultusunda DP döneminde Seyhan nehri üzerinde bir baraj ve hidro-elektrik santrali yapma projesi gündeme geldi. Seyhan Barajı'nın yapılması yalnızca selleri önlemeyecekti; sulama sayesinde zirai üretim artacak, artan üretim ihraç edilecek ve daha fazla insana istihdam yaratacaktı, bununla birlikte barajdan sağlanacak elektrik sayesinde sanayide daha ucuz elektrik kullanılacak böylelikle de üretilen ürünleri halk daha ucuza alabilecekti (Ayhan, 1955).

16 milyon liralık özel sermayenin ilk tespitine göre, Ceyhan, Tarsus, Mersin ve Adana belediyeleri 900 bin, Mersin halkı 4 milyon, Tarsus 3 milyon, Ceyhan 1 milyon, Millî Mensucat 1,5 milyon, Sadi Eliyeşil 2 milyon yatırarak ve daha birçok çiftçi ve fabrikatör de şirkete ortak olmuştur. Ayrıca 100'er liralık hisse senetleri Ziraat Bankası tarafından şirket adına satışa çıkarılmıştır (Yeni Adana, 1952). Dilberler Sekisi mevkiinde inşa edilecek olan toprak barajın inşaatı büyük bir Amerikan firmasına ihale edilmiştir. Bu Amerikan firması barajı iki sene içerisinde bitirmeyi taahhüt etmiştir (Demokrat, 1953).

Adana'nın 7 km kadar kuzeyinde Karalar Bucağı'nda 974 günde tamamlanabilen Seyhan Barajı 8 Nisan 1956'da hizmete açılmıştır. Maliyeti 25 milyon dolar olan bu baraj sayesinde 174 bin hektar arazi sulanabilecekti (Hacıoğulları, 2009: 64). Seyhan Barajı ve Hidro-Elektrik Santrali ile senede 284.000.000 kw saat enerji üretilmiş, 85.000 hektar arazi de taşkından korunmuştur (Özer, 2013: 252).

5. DP Ekonomi Politikalarının Yarattığı Mekânsal Dönüşüm

DP'nin ekonomi politikaları Adana'nın demografik, sosyal ve sınıfsal yapısına etki etmiştir. Tarımda yaşanan gelişmeler büyük toprak sahiplerinin hızla nüfuz alanlarını genişletmesine sebebiyet verirken, küçük toprak sahiplerinin kentlere göç ederek işsizleşmesine vesile olmuştur (Karpat, 1961: 438). Dolayısıyla tarımda mekanizasyon ve kapitalist ilişkilerin kırsal alanlara sızması toplumsal yapıları ve geleneksel ilişkileri derinden etkileyip özellikle küçük üreticilerin ve topraksız köylülerin bu süreçten olumsuz yönde etkilenen dezavantajlı gruplar olmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte geleneksel miras

sistemi nedeniyle tarım arazilerinin daha küçük parçalara bölünmesi tarımsal faaliyetlerle elde edilen geliri azaltmış, bu durum da kırdan kente göçü tetiklemiştir (Çetinkaya, 2008: 37). Tarımsal üretimdeki gelişmeler ve bunun sanayiye pekişmesi, Adana'da köyden kente göçü artırınca tarımda işgücü açığı ortaya çıkmıştır. Bu işgücü açığı Güneydoğu illerinden getirilen tarım işçileriyle giderilmeye çalışılmıştır. İki bölge arasında kurulan göç köprüsü daha sonra sosyal bağlantıların etkisiyle zincir göçe dönüşmüştür (Çakırcı, 2006: 218).

Çukurova'nın Güneydoğu ve Doğu Anadolu gibi ağalık sisteminin yoğunluklu olarak yaşandığı bölgelere yakın olması, büyük ölçekli arazilere sahip olması, özellikle Adana'daticaret ve tekstil gibi tarım dışı alanların gelişmesi bölgeyi tarım çevreleri için göç edilesi bir cazibe merkezi haline getirmiştir (Çetinkaya, 2008: 52). Dolayısıyla DP dönemindeki tarım politikaları Adana'daki sınıfsal yapıyı etkilemiş, bu etkileşim de göç olgusuyla kentin demografik yapısının değişmesine sebebiyet vermiş, nüfus artışına yol açmıştır. Göç olgusu Adana'da gecekondulaşma sorununu da beraberinde getirmiştir. 1960'ların başına gelindiğinde Adana'daki gecekondu sayısı 18.925'e ulaşmıştı ve bu gecekondularda 104.088 kişi yaşıyordu. Bu da toplam kent nüfusunun %44.95'ini oluşturmaktaydı (Karpuzcuoğlu, 2016: 95).

Bu gelişmeler, şehirde yaşayan zengin ve fakirleri mekânsal olarak birbirlerinden ayrışmasına yol açmıştır. Zira bu dönem Adana'da "aile apartmanları"nın inşa edilmeye başladığı bir dönemdir. 1950'de Adana'da 894 apartman bulunmaktadır ki bu sayı Adana'nın İstanbul, Ankara ve İzmir'i takip ettiğini göstermektedir (Erman ve Karaman, 2012: 50). Çeşitli imar faaliyetlerinin hayata geçirildiği bu dönemin Adanasını Mümtaz Acar, şöyle aktarmıştır:

Demokrat Parti Hükümetlerinin, mukaddes vatanımızın her köşe ve bucağına kadar durmadan, aksamadan uzayan imar ve kalkınma hamlelerinden güzel Adana'mız da bugün layık olduğu nispette kısmetini almış ve almakta devam edeceği en küçük şüphe götürmeyen bir hakikattir (Acar, 1957).

Yine Adana'ya bu dönemde akan iç göç ve DP döneminde şehrin yapısında meydana gelen değişikliklere ilişkin Abdullah Hacıoğulları şunları söylemektedir:

Büyük göç dalgalarının ardı arkası kesilmiyordu. Adana'yı her yönü ile Amerika'daki bir eyalete benzetmeyi hedeflemiş olan Başbakan Adnan Menderes'in özel ilgisiyle 1957-60 yılları arasında alışılmadık altyapılar gerçekleştirildi. Ana kanalizasyon sisteminde büz ve açık isale kanalları yerine kapalı betonarme sisteme geçilerek şebeke genişletildi. Başkan Ali Sepici'ye büyük itibar sağlayan süreçte yüzlerce bina istimlak edilip ordu araçlarının da yardımıyla yıkılarak Özler Caddesi genişletildi. Tamamen iskân altında olan Yeni Cami ile Yüzme Havuzu arası açılarak yeniden inşa edilen Ziyapaşa Bulvarı'na bağlandı (Hacıoğulları, 2009: 15).

Hızlı nüfus artışı Çukurova bölgesindeki kentleri yatay olarak büyütmüş bu da tarımsal alanların bir kısmının zaman içerisinde kentsel alana dahil olmasına yol açmıştır. Bu dönemde imara açılan yerleşim alanları kent merkezi etrafında yoğunlaşmaktaydı (Kara, 1988: 268). Bu yerleşim yerleri kent merkezine yakınlığına rağmen yukarıda şehrin modern görünümüne ilişkin ifadeleri doğrulamamaktadır. Özellikle ara sokaklar ve alt sınıfın yaşadığı semtlerde

durum çok farklıdır. Bu döneme dair veriler sokaklar ve caddelerle ilgili olarak şehrin “kalbur üstü iki-üç caddesi” haricinde büyük bir kısmının bakımsız ve pis olduğuna ilişkindir (Yeni Adana, 1951). Özellikle yoksul bölgelerden şehre çalışmak üzere gelip yerleşen işçi sınıfının yaşadığı semtler oldukça bakımsızdır. Suat Yalçın’ın da ifade ettiği gibi şehirciliğin detayları ara sokaklarda gizliydi ve ana caddelerde görülenler yanıltıcı olabilirdi. Ara sokakların vahim durumunu anlatan bir köşe yazısında Yalçın manzarayı şöyle tasvir etmiştir:

Sokak araları şehircilikte her şeyin aynasıdır. Asfalt, ana caddeler, küçük küçük bulvarlar gözlerinizi kamaştırmasın, takdirlerinizi hemen toplamasın. Onlar her şeyde olduğu gibi dış görünüştür, ciladır, boyadır (...) Sokak aralarında yürürken düşmemek için çok itinalı davranmak lazımdır. Küçük bir ihmal sizi, evlerden çıkan bulaşık sularının arklarının içine çeker ve siz değilseniz de elbiseniz güzel bir banyo yapar. Sokak aralarının taşlık, çamurlu, tozlu yollarına bir düştünüz mü Allaha yalvarınız (Yalçın, 1958).

Sokak aralarında ve kenar mahallelerde görülen bu olumsuz manzara, Adana’da halkın DP döneminde zenginleşip refah içinde yaşadığı yargısının alt sınıflar için geçerli olmadığını göstermektedir. Örneğin bu dönemde Yavuzlar Mahallesi altyapı sorunlarıyla boğuşmakta yollar, okullar, tuvaletler bakımsızlıktan dökülmektedir. Bunların yanı sıra bir diğer temel sorun, mahalle arasında akan bir kanalın fabrika atıklarıyla dolu olmasıdır. Bir mahalle sakininin ifadesiyle: “Fabrika sahibi belki seksen bin lira ceza ödedi, ama pis suları akıtmaktan vazgeçmediği gibi, bir kanal yaptırmayı da kabul etmedi. Bütün halk bu dertten muzdariptir” (Gedikoğlu, 1959a). Adana’da yaşanan bu hızlı sanayileşme bir yandan ülke ekonomisine ve bölgedeki istihdama katkı sağlarken diğer yandan plansız olması nedeniyle çarpık kentleşme, sanayi kirliliği ve çevresel sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan mekânsal ayrışma bu dönemde Adana’da da ortaya çıkmıştır. Şehirde daimi işçi olarak kalanlar belirli semtlerde toplanmaktadır ve bunlardan biri de gecekondu mahallesi olan Haydar Mahallesi’dir. Bu mahallenin sakinleri Doğu ve Güney Doğu illerinden çalışmak üzere gelen; kerpiç, tuğla ve briketten oluşan evlerde yaşayan işçi aileleridir. Mahallede okul, elektrik ve su bulunmamaktadır. Mahalle sakinleri su ihtiyaçlarını tulumbalardan sağlamakta ancak bu tulumbalar da mahalleye değil hali vakti yerinde olan birkaç eve aittir (Gedikoğlu, 1959b).

DP’nin ekonomi politikaları 1950’li yıllarda Adana gece hayatına da sirayet etmiştir. Pamuktan sağlanan paranın eğlence mekânlarında harcanması bu dönemde Adana gece hayatını hareketlendirmiş, şehirdeki bar sayısında artış yaşanmıştır. Bu dönemde Adana adeta barları ve pamuğuyla anılan bir şehir haline gelmiştir. Öyle ki Vatandaş gazetesinde yer aldığı şekliyle bu dönem: “Türkiye’nin neresine giderseniz gidin, Adana’dan bahsedilince ilk temas edilecek şey, pamuk ve barlar olacaktır. Adana barları zaman zaman İstanbul basınına da konu olmuştur” (Vatandaş, 1957). 1950’lerden hemen önceki yıllarda zenginleşmeye başlayan zenginleşen sınıfları temsil eden toprak ağaları ve sanayicilerin bol keseden harcamaları Türk sinemasında “Hacı Ağa” tiplemesiolarak ortaya çıkan “sonradan görme bir kesim” yaratmıştır (Karpaz, 2015:203).

Sonuç

DP'nin uyguladığı tarım ve sanayi politikaları Adana'nın demografik, sosyal, sınıfsal ve mekânsal yapısında önemli değişimler yaratmıştır. Marshall yardımlarıyla tarım desteklerinin artması, Seyhan barajının açılmasıyla sulu tarımın başlaması, tarımda makineleşmenin kredi destekleriyle özendirilmesi büyük toprak sahiplerinin servetlerini artırmalarına, geçimlik üretim yapan küçük toprak sahiplerinin ise kentlere göç ederek işçileşmesine yol açmıştır.

DP döneminde tarımda yaşanan mekanizasyon süreci makinelerin yedek parça eksikliği, bakım, onarım ve kullanım konusunda bilgisizlik gibi nedenlerle zaman zaman sekteye uğramış, DP'nin ziraat konusunda öngörü eksikliği şehrin "makine mezarlığına" dönmesine neden olmuştur.

Adana'da bu dönemde pamuk üretiminde artış yaşanmış; ancak düzenli bir pamuk politikasının olmayışı 1954'den sonra bu sektörde çeşitli sorunlara neden olmuştur. Bu yıldan itibaren sanayi sektörüne ağırlık veren DP'nin ekonomi politikaları kapsamında şehirde fabrikalar açılmış bu süreç kente doğru fabrikalarda çalışmak üzere gelen işçi göçünü tetiklemiştir. Bu göçlerle birlikte Adana'da sınıfsal yapıdaki keskin ayrışma mekânların da ayrışmasına yol açmıştır. Böylece aile apartmanları ve gecekondular/ışçi mahalleleri gibi keskinleşmeyi gösteren farklı mekânsallıklar ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde uygulanan tarım ve sanayi politikaları sermaye birikimi yoluyla toprak ağaları ve sanayicilerin hızla zenginleşmesine yol açmış; elde edilen servet yeni bir eğlence endüstrisi ve kültürü ortaya çıkarmıştır. Bu eğlence anlayışı Türk edebiyatında ve sinemasında birçok yapıta konu olmuş, günümüzde de Adanalılık imajının parçalarından biri haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

1967 Adana İl Yıllığı.

Acar, M., (6 Kasım 1957), Kalkınan Adana, Vatandaş.

Adana Ekonomisinin Gelişmesi, (1995), Organize Sanayi Bölgesinin Gelişmedeki Yeri ve Önemi, Seminer, İstanbul: Adana Sanayi Odası ve İktisadi Araştırmalar Vakfı.

Adana Sanayi Tarihi, (2008), Adana Sanayi Odası, koor. Necmi Özcanlı, Adana: Yeniden Grup Matbaacılık.

Aktan,R., (1957), Mechanization of Agriculture in Turkey, *Land Economics*, University of Wisconsin Press, Vol. 33, No. 4, 273-285.

Ayhan, Y., (12 Eylül 1955), Seyhan Barajı, Yeni Adana.

Batumlu, R., (13 Ocak 1956), Pamuk Davası, Vatandaş.

Cemil Ö.,F., (2015), Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 39-68.

Çakırer, Y., (2006), Onlar Olmasa Evimizi Kim Temizleyecek?, *Korunaklı Yaşamıyla Adana Varsılı ve Mekansal Ayrışma*, *Kebikeç*, S. 21, s. 211-230.

- Çetinkaya,Ö., (2008),*Farm LaborIntermediariesInSeasonalAgriculturalWorkIn Adana-Çukurova*, TheGraduate School of SocialSciences of METU.
- DİE, Genel Nüfus Sayımı, (1945,1950,1955,1960), Ankara, DİE.
- Erman, O. &Karaman,F., (2012), Aile Apartmanları: 1950-1960’larda Adana Örneklemeleri, *Güney Mimarlık Dergisi*, TMMOB Mimarlar Odası Adana Şubesi, Deprem ve Mimarlık, S.7, s. 49-55.
- Eroğul, C., (2003), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gedikoğlu, K., (23 Ekim 1959a), Yavuzlar, Yeni Adana,.
- Gedikoğlu, K., (27 Ekim 1959b), Haydar, Yeni Adana,
- Güven, F., C.,(15 Kasım 1958b),Bölgemizin İktisadi Sıkıntısı Ağırdır, Türk Sözü.
- Güven, F., C.,(2 Kasım 1958a), Görülmemiş Kalkınmanın Yanı sıra Görülmemiş Sıkıntı, Türk Sözü.
- Hacıoğulları, A., (2009), *Adana’ya Yön Verenler*, İstanbul: Ares Kitap.
- Hiltner, J., (1960), Land Accumulation İn TheTurkish Çukurova, *Journal of Farm Economics*, Oxford University Press on Behalf of theAgricultural&AppliedEconomicsAssocation, Vol. 42, No. 3, s. 615-628.
- Kara,H., (1988), Çukurova’da Kentleşme ve Sanayileşmenin Tarım Topraklarına Etkisi, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c. 32, S. 1.2, s. 267-280.
- Karpat, K. H., (1961), TheTurkishElections of 1957, *The Western PoliticalQuarterly*, University of Utah on behalf of the Western PoliticalScienceAssociation, Vol. 14, No.2, s. 436-459.
- Karpat,K., (2015), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K., (2016), *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keser,İ., (2008), *Kent Cemaat Etnisite, Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusalılık*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Nadirler,C. N., (2008), *Anılarda Adana*, Adana: Ulusoy Matbaacılık.
- Oral, C., (19 Mart 1952), *Makinalı Ziraat Politikamız*, Bugün.
- Oral, C., (3 Mayıs 1953), *Makine Mezarlığına Doğru mu?*, Bugün.
- Orhan Kemal., (2009), *Hanımın Çiftliği II*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Öngör,S., (1962), 1950-1960 Devrinde Türkiye’de İç Göçler, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.17, c.3-4, s. 319-327.
- Özer,S., (2013), *Demokrat Parti’nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)*, Ankara: Berikan Yayınevi.

- Özüdoğru, A. A.,&Erman, O., (2011), Adana'da Dokuma Sanayi Yapıları (1860-1960), *Güney Mimarlık Dergisi*, TMMOB Mimarlar Odası Adana Şubesi, S. 3, s.71-75.
- Robinson, R., D., (1952), Tractors intheVillage. A Study in Turkey, *Journal of Farm Economics*,Oxford University Press on behalf of theAgricultural&AppliedEconomicsAssociation. Vol.34, No.4, s. 451-462.
- Sabancı, S., (1958), İşte Hayatım, İstanbul: Aksoy Matbaacılık.
- Seyhan Barajı Hidro-Elektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Müdürlüğü, Şubat 1952.
- Suad, F., (4 Nisan 1956) Açık Dertleşme, Yeni Adana.
- Şener, S., (2005), Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları, *Yöntem Bilimleri Dergisi*, (3/11), s. 141-148.
- Tanju, S., (1985), Hacı Ömer, Apa Ofset Basımevi.
- TBMM Kütüphanesi, 1946 Demokrat Parti Programı, yer: 2008-563.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 9. Dönem, c. 17, 28 Kasım 1952.
- Tekeli, R.,(1 Ağustos 1957), Pamuk Meselesi, Yeni Adana.
- Tekeli, R., (4 Ekim 1959), Çukurova Çiftçisi, Türk Sözü.
- Yalçın, S., (31 Temmuz 1958), Sokak Aralarında, Vatandaş.
- Yurt Ansiklopedisi* (1981), Adana, Türkiye İl İl; Dünü, Bugünü, Yarını, Anadolu Yayıncılık, c.I.
- Yurtsever,C., (2013), Çukurova'da Tarımın Tarihi, Adana Ticaret Borsası, Favori Basım.

Yerel Gazeteler:

Akşam Gazetesi

Bugün Gazetesi

Demokrat Gazetesi

Türk Sözü Gazetesi

Vatan Gazetesi, Adana İlavesi.

Vatandaş Gazetesi

Yeni Adana Gazetesi